

**КАДЫРАЛИЕВА Б.К.,
ДАРЫЛКАН КЫЗЫ К.,
САРСЕИТОВА А.Ш.**
*Ж.Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им.Ж.Баласагына*
**KADYRALIEVA B.K.,
DARYLKAN KYZY K.,
SARSEITOVA A.SH.**
J. Balasagyn KNU

ИЧКИ ТЕҢИР-ТООНУН ЖАРАТЫЛЫШ - РЕКРЕАЦИЯЛЫК РЕСУРСТАРЫ

Природно-рекреационный ресурс Внутренний Тенир-Тоо

Natural and recreational resource Inner Tenir-Too

Аннотация. Азыркы учурда эмгектин интенсивдүүлүгүнүн жогорулашына, коомдун социалдык, материалдык жана маданий өнүгүшүндө рекреациялык ресурстар жана рекреациялык иш-чаралар чоң мааниге ээ. Ички Теңир-Тоонун жаратылыш ресурстарынын рекреациялык мааниси тууралуу бул макалада жазылды.

Аннотация. В настоящее время рекреационные ресурсы и рекреационная деятельность играют важную роль в повышении интенсивности труда, социальном, материальном и культурном развитии общества. В данной статье рассматривается рекреационное значение природных богатств Внутреннего Тянь-Шаня.

Annotation. Currently, recreational resources and recreational activities play an important role in increasing the intensity of labor, social, material and cultural development of society. This article discusses the recreational value of the natural resources of the Inner Tien Shan.

Урунттуу сөздөр: Ички Теңир-Тоо, рекреация, ресурс, рельеф, суу, климат, ландшафт, жаратылыш.

Ключевые слова: Внутренний Тянь-Шань, рекреация, ресурс, рельеф, вода, климат, ландшафт, природа.

Key words: Inner Tien Shan, recreation, resource, relief, water, climate, landscape, nature.

Киришүү

Ички Теңир-Тоо туш тарабынан тоолор менен курчалган тоо-өрөөндүү кеңири аймак. Жалпы Батыш Теңир-Тоо тармагынын ичкерки зор бөлүгүн ээлейт. Ал аймак түндүктөн Тескей, Кыргыз, Талас Ала-Тоолору, батыштан Фергана тоо тизмеги жана Ат-Ойнок кырка тоосу, түштүктөн Какшаал тоо тизмеги менен курчалат. Чыгышта Борбордук Теңир-Тоодон Сары-Жаз менен Нарындын суу бөлгүчү аркылуу бөлүнөт. Жаратылыш шартынын жалпы мүнөзү Борбордук Азияга окшош. Ички Теңир-Тоонун жеринин бети татаал түзүлүштө болуп, жалпысынан бир кыйла көтөрүңкү келет (деңиз деңгээлинен орточо бийиктиги 3100 м) [2].

Рекреация адам баласынын жашоосунда маанилүү роль ойнойт, б.а. күч кубатты калыбына келтирет. Рекреациялык иш-чараларды уюштуруунун мыкты перспективасы көбүнчө тоолуу жана деңиз аймактарына туура келет. Рекреация жаратылыш ресурстарын пайдалануунун маанилүү багыттарынын бири. Бул тармактын калыптанышынын негизги фактору жаратылыш ресурстары десек жанылышпайбыз. Жаратылыш рекреациялык ресурстарды пайдалануу жана аймакта туризмди өнүктүрүү процесстеринде биринчи кезекте жаратылыш-рекреациялык ресурстардын таралышын билүү өтө маанилүү.

Ал эми туризм азыркы учурда экономиканын негизги тармактарынын бири болуп калды десек жанылышпайбыз. Ички Теңи-Тоо маанилүү туристтик-рекреациялык потенциалга жана туризмди өнүктүрүү үчүн чоң мүмкүнчүлүктөргө ээ.

Рельеф рекреациялык ресурс катары. Ички Теңир-Тоо Кыргызстандын табигый жана маданий-тарыхый жана этнографиялык жактан уникалдуу аймагы. Туризм өлкөнү өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыты болуп калган азыркы этапта республиканын ири аймактарынын биринин ири туристтик аймак катары мүмкүнчүлүктөрүн кароо маанилүү жана зарыл. Аймак Кыргызстандын эң ири жана тоолу бөлүгү болуп эсептелет.

Туризмдин өзгөчө түрлөрүн б.а. тоо опурталдуу туризм жана альпинизмди уюштурууга аймактын тик аскалуу капталдары, өрөөндөрү, мореналары, тоо кырлары, мөңгүлөрү жана көлдөрү бар бийик тоолу рельефи туура келет. Жарылып кетүү жана кар көчкү коркунучу бар бул жерде физикалык жактан чың адамдардын гана эс алууга мүмкүнчүлүктөрү бар. Альпинизм, тоо туризми жана экологиялык туризмдин азыркы популярдуулугун эске алганда, бул багыттагы аймактын мүмкүнчүлүктөрү абдан жогору деп ишенимдүү айтсак болот. Ички Теңир-Тоодо Ара-Бель, Кара-Сай, Тарагаай, Соң-Көл, Ак-Сай ж.б. бийик тоолу денудациялык түздүктөр б.а. сырттар кеңири таралган [4].

Ички Тянь-Шандын кырка тоолору негизинен кеңдик багытында жайгашкан. Аймак тоо кыркаларынын (тектоникалык көтөрүлүүлөр) жана алардын ортосунда жайгашкан тоо аралык ойдуңдардын (тектоникалык ойдуңдардын) татаал айкалышынан турат. Негизги четки кыркалары бир кыйла бийиктикте жана Какшаал, Нарын дарыяларынын бассейндери терең өрөөндөргө көбүрөөк бөлүнгөн.

Ички Тянь-Шандын тоо кыркалары тоо аралык жана тоо ичиндеги терең ойдуңдар менен кезектешип жайгашкан. Бул аймактын ойдуңдары көбүнчө ассиметриялуу жана жаракалар менен чектелип, гипсометриялык жактан алар орто бийиктиктеги тоо жана бийик тоо болуп бөлүнөт [1].

Орто бийиктиктеги тоолорго катуу талкаланган тектер жана ири эрозиялуу капталдар мүнөздүү жана бул жерден Көгарт (Салкын-Төр мамлекеттик улуттук паркы, Үч-Көл (Сарычат-Эрташ коругу) ж.б. өзгөчө ландшафты бар уникалдуу капчыгайларды кезиктирсе болот. Бул аймак туризмдин ар кандай түрлөрүн – рафтинг, тоо туризм, лыжа, ат спорту жана эң негизгиси экологиялык туризмдин түрлөрүн уюштурууга абдан ылайыктуу келип, жапыз тоо ярусун б.а. тоо этектери ар кандай туристтик объектилерди куруу үчүн оптималдуу болуп саналат, ал жер инфраструктураны жакшыртууга да абдан ыңгайлуу жана эс алуучулардын ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү үчүн чектебейт.

Бийик тоодогу түздүктөр 2600-3800м бийиктикте жайгашкан. Аларга Аксай, Арпа, Каракоюн, Соң-Көл, Мүдүрүм, Суусамыр ж.б. кирет. Бул жерлерде негизинен эрозиялык-аккумулятивдүү рельеф байкалат.

Ички Теңир-Тоонун кырка тоолорунун морфометриялык мүнөздөмөлөрү				
Ак-Шыйрак	4037	3400	40	10
Ат-Башы	4788	4300	140	30
Байбиче	4337	3900	140	13
Байдулу	4146	3800	46	11
Борколдой	5170	4500	90	34
Жаман-Тоо	4737	4000	70	16
Жаңы-Жер	4844	4000	104	17
Жетим-Бел	4627	4200	102	12
Жетим	4896	4300	120	24
Жумгал	4121	3800	54	15
Кабак	4144	3400	40	16
Капка-Таш	4146	3500	40	10
Кара-Жорго	3944	3600	66	12
Көкирим	4351	3800	60	38
Молдо-Тоо	4185	3600	110	26
Нарын	4499	4200	120	18
Нура	4460	3900	45	24
Ой-Кайың	4273	3800	36	20
Сандык	3947	3600	50	12
Соңкөл	3990	3600	82	9
Суусамыр	4048	3500	126	31
Тескей Ала-Тоо	5216	4300	354	40

Климат рекреациялык ресурс катары. Ички Теңир-Тоонун климатына аймактын деңиз деңгээлинен бийик жатышы жана туюк болушу чоң таасир тийгизет. Ал эми Ички Теңир-Тоонун климаттык рекреациялык ресурстарына токтолсок аймактын климаты рельефтин өзгөчөлүктөрү жараша аныкталат. Аймактын географиялык абалы, аны бардык тараптан курчап турган бийик тоо кыркаларынын болушу, алардын басымдуу көпчүлүгүнүн бийиктиги 2000 м ден жогору болушу, кескин континенттик жана кургак климаттын пайда болушуна шарт түзүп, жалпысынан аймактын климаты кескин континенттүүлүгү жана кургакчылыгы менен өзгөчөлөнөт. Региондун климатынын негизги өзгөчөлүктөрү: күн радиациясынын кыйла жогору болушу, аз булуттуулугу, жалпысынан абанын жылдык температурасынын бир топ төмөндүгү, жаан-чачындын аздыгы, абанын температурасынын суткалык жана жылдык амплитудасынын чоң болушу. Татаал орографиялык түзүлүшү аймактын ар кайсы бөлүгүндө жылуулук менен нымдуулуктун ар түрдүү болушунун себеби болот; бул аймакка жарым чөлдүн ысык климатынан тартып бийик тоонун суук климатына чейин мүнөздүү. Бийик кырка тоолордун жана тоо аралык ойдуңдардын кезектешип жайгашышы жергиликтүү атмосфералык циркуляцияга, температурага жана нымдуулукка чоң таасирин тийгизет [2].

Жайы орточо ысык зонага түздүгүүрөк, деңиз деңгээлинен жапызыраак аймактар кирет; Орто-Нарын, Кочкор жана Жумгал — жайкы жылуу зонага; Ат-Башы өрөөнү - жайкы салкын зонага. Ак-Сай өрөөнү, Соң-Көл жана Чатыр-Көл ойдуңдары, сырттар жайы суук жана өтө суук зоналарга кирет. Кышы жалпысынан кыйла суук, январдын орточо температурасы -10°C ден (Кочкордо) $-18,7^{\circ}\text{C}$ (Казарманда) жана -22°C ге (Суусамырда) чейин өзгөрөт. Ал эми өрөөндөрдүн жайкы жылуулук режими өтө ар түрдүү. Июлдун орточо температурасы 23°C ден 5°C ге чейин төмөндөйт, ошондой эле батыштан чыгышты карай өзгөрүп турат. Кетмен-Төбө жайы ысык, Тогуз-Торо мелүүн ысык, Кочкор, Жумгал, Орто Нарын жайы жылуу, Ат-Башы, Арпа, Эки Нарын, Суусамыр салкын, ал эми Соңкөл, Солтонсары, Нарындын башы өтө салкын зонага таандык.

Аймактын шамал режими да жергиликтүү өзгөчөлүктөргө ээ. Мисалы, Нарын, Ак-Сай ойдуңдарында чыгыштан соккон шамалдар, ал эми Кочкор, Арпинск ойдуңдарында батыштан соккон шамалдар басымдуулук кылат. Кара-Кужур ойдуңунда түндүк-чыгыш шамалынын жыштыгы көп болуп, шамалдын ылдамдыгы 0,9-2,3 м/с, жайкы мезгилде 2,4-2,6 м/с. Кочкор ойдуңунда ылдамдыгы секундасына 8 м жана андан ашкан шамал болгон күндүн саны 65, Кара-Кужурда 62, Нарында 33. Тоо-өрөөн шамалдары да байкалып, күндүз эки жолу багытын өзгөртөт.

Аймактын климатынын эң маанилүү мүнөздөмөлөрү – күн нуру жана күн радиациясы. Аймакта күндүн орточо узактыгы 2660 саатты түзөт. Бирок бийиктигине, рельефтин формасына, күндүн нурунун узактыгы ар кайсы жерде ар кандай болушу мүмкүн. Алсак, Нарын шаарында 2537 саат, Долон ашуусунда 2655 саат. Аксайда 2790 саат. Ак-Сай жана Арпин ойдуңдарында күн радиациясынын жылдык көлөмү 115,2 кВт/м² (метеостанциясынын маалыматы). Максималдуу булутсуз күндөр апрель - октябрга айларына туура келет.

Жаан-чачындын көлөмүнө жана бөлүштүрүлүшүнө орография чоң таасирин тийгизет. Демек, тоо аралык ойдуңдарда жаан-чачындын орточо өлчөмү 215-300 мм болсо, чокусуна жакыныраак 400-550 ммге жетет. Арпада жылдык жаан-чачындын орточо өлчөмү 328 мм, Чытыр Көлдө 255 мм, Орто Нарын ойдуңунда 214 мм, Кочкордо 212 мм, Кара-Кужурда 385 мм, Долон ашуусунда 556 мм. Кардын бийиктиги кичинекей көрсөткүчтөр менен мүнөздөлөт; Кочкор ойдуңунда 3 см, Кара-Кужурда 11 см, Нарында 21 см. 30-ноябрдан тарта Нарын менен Кара-Кужурда, 13-ноябрдан тарта Арпада кар жаайт. Кар жааган күндөрдүн саны Долон ашуусунда 170, Сатыр-Көлдө 160, Жумгалда 138, Кара-Кужурда 100, Нарында 118, Ат-Башыда 125.

Бийиктик деңгээли боюнча климаттык градиациянын өзүнчө мүнөздөмөсүн тоо туризми боюнча адис, г.и.к. Жумашев К.Ж. бийиктик тилкелерин төмөнкүчө бөлгөн:

- а (3600-4800м) – катаал, ыңгайсыз, кыска эс алуу (60-65 күн), спорттук туризм жана альпинизм үчүн.
- 1b (2700-3600м) - анча катаал эмес жана ыңгайсыз (70-90 күн), тоо туризми үчүн
- 2a (2400-2700) - салкын, орточо кыска эс алуу мезгили (90-110 күн), тоого саякаттоо, ат минүү, экскурсия жана билим берүү туризми үчүн.
- 2б (2000-2400м) - орточо салкын, субкомфорттуу, кышында жана жайында массалык активдүү эс алууга, экскурсияларга, экологиялык туризмге ылайыктуу.
- 3a (педмонт- жапыз-тоо) - жыл бою эс алууга ыңгайлуу.

Суу ресурстарын рекреациялык ресурс катары. Ички Теңир-Тоонун дарыялары гидрографиялык жактан алганда Сырдарыя, Тарим, Чүй, Чатыр-Көл ж.б. бассейндерине таандык. Рельефтин абсолюттук бийиктиги, орографиялык түзүлүштүн табияты жаан-чачындын

мейкиндиктеги дифференциациясын аныктайт, ошону менен дарыялардын, көлдөрдүн жана мөңгүлөрдүн бөлүштүрүлүшүнө таасирин тийгизет.

Суусунун молдугу жана узундугу боюнча Ички Теңир-Тоонун эң чоң дарыясы Нарын, Нарын шаарынан 44 км чыгыш тарапта жайгашкан Чоң-Нарын жана Кичи-Нарын дарыяларынын кошулушунан кийин ушул аталышты алат. Нарын дарыя системасы дээрлик бүт Ички Теңир-Тоону ээлейт.

Ал эми көлдөр аймактын жалпы аянтынын 1% ээлейт жана келип чыгышы жана көлөмү боюнча бири-биринен айырмаланып турат. Соң-Көл деңиз деңгээлинен 3013 м бийиктикте жайгашкан Кыргызстандагы эң чоң тузсуз көл. Көлдүн узундугу 29 км, туурасы 18 км, жээгинин узундугу 96 км, суунун көлөмү 2,64 км², минералдануу даражасы 306-465 мг/л, эң терең жери 13,2 м.

Чатыр-Көл – Ат-Башы менен Торугарт кырка тоосунун ортосундагы тектоникалык ойдуңда 3500 м бийиктикте жайгашкан ири көлдөрдүн бири. Узундугу 22,8 м, туурасы 10,5 м, күзгү аянты 161,1 км², максималдуу тереңдиги 16,5 м, жээк сызыгынын узундугу 58,5 км, минералдануу даражасы 0,5-1 мг/л³.

Таш-Булак көлү Чатыр-Көлдүн түштүк тарабында 3540 м бийиктикте жайгашкан. Көлдүн бетинин аянты 10 км², көлөмү 13 миллион м³. Ички Теңир-Тоонун аймагында мындан башка да көптөгөн көлдөр орун алган, баардыгынын рекреациялык мааниси чоң жана туризмди өнүктүрүүгө толук шарттар бар.

Мөңгүлөрү. Бул аймакта жалпы аянты 1285 км² болгон 1650дөн ашык мөңгү бар. Алардын көбү Какшаал, Ат-Башы, Нарын, Жетим, Байбиче-Тоо, Жумгал кырка тоосунун түндүк жана түндүк-батыш капталдарын ээлейт. Мөңгүлөрдүн ири аянттары Нарын дарыясынын бассейнинде 731 топтолгон, жалпы аянты 387,1 км², Чоң-Нарын, Кичи-Нарын.

Аталган аймакта температурасы, химиялык курамы жана дарылык касиеттери боюнча айырмаланган 30дан ашык минералдык, термалдык, ысык булактар табылган. Соң-Көлдүн аймагында жергиликтүү тургундар дарылык максатта пайдаланган Кара-Кече, Чамын, Үкөк, Арал жана башка минералдык булактар бар. Көмүр кычкыл газы басымдуу «Боржоми», «Арзни», «Нарзан», ошондой эле Байбиче, Шилбили, Сурташ, Кулун, Чатыр-Көл ж.б. ушул сыяктуу баалуу минералдуу жана ысык булактарды кездештирсек болот.

Флора жана фауна рекреациялык ресурс катары.

Ички Теңир-Тоонун өсүмдүктөрү республиканын башка жерлеринен өзгөчөлөнөт. Бул аймактын өсүмдүктөрүндө Казакстан–Сибирдин, Борбордук жана Алдыңкы Азиянын элементтеринин айкалышы байкалат. Түндүктүн элементтери Кочкор, Суусамыр өрөөндөрүндө айкын басымдуулук кылса, Алдыңкы Азиялык (Ирандык) элементтер Тогуз-Торо, Кетмен-Төбө өрөөндөрүндө жана аларды курчаган тоолордо, Борбордук Азиянын өсүмдүк-түрлөрү Нарындын баш жагында (Кичи жана Чоң Нарында) басымдуулук кылат. Аймактын өсүмдүктөрүнө жайкы вегетация гана мүнөздүү болуп, курамында эфемерлер өтө аз. Топурак, өсүмдүктөрү кыйла ар түрдүү болсо, бардык ландшафттарында жана бийиктик алкактарында кургакчылыкка чыдамдуу ксерофиттердин кеңири таралышы да мүнөздүү. Өрөөндөрдүн көбүндө бетеге-шыбактуу жарым чөлдөр, майда түптүү кылканактуулар басымдуулук кылган талаалар кеңири таралса, тоолордун бийик капталдарында, сырттарда доңуз сырттуу, бетеге-птилагростистүү, айгыр жыгар ж.б. өскөн талаа өсүмдүктөрү басымдуулук кылат. Жарым чөл, талааларда бадалчалар көп кездешет, кеңири аянттарды чий элеген, бирок азыр чийлердин аянттары кескин кыскарып кеткен. Жалпысынан Ички Теңир-Тоодо токойлордун, шалбаалардын жана шалбаалуу талаалардын аянттары чектелүү гана. Алар тоолордун нымдуу капталдарында үзүк-үзүк тилкени түзөт. Нарын, Ат-Башы, Кабак ж.б. тоолордун капталдарында карагай, Кетмен-Төбөнү курчаган (Ат-Ойнок, Узун-Акмат, Суусамыр кырка тоосунун түштүк капталында) тоолордо карагай, көк карагай жана арча токойлору өсөт. Нарын, Көкөмерен, Суусамыр, Ат-Башы сууларынын боюнда терек, тал, чычырканак ж.б. бадалдардан турган токойлор кездешет.

Татаал климаттык шарттар жана рельеф ар түрдүү өсүмдүктөрдүн пайда болушуна шарт түзгөн. Мисалга алсак чөл өсүмдүктөрү, талаа өсүмдүктөрү, шалбаа өсүмдүктөрү ж.б.

1. Чөл тиби – чөл өсүмдүктөрүнүн кеңири таралышына аймактын кескин континенттик, кургак климаты шарт түзөт. Өсүмдүктөрдүн бул түрү ойдуңдарда жана тоо этектеринде гана эмес, Кочкор, Жумгал, Кара-Кужур, Ат-Башы, Жоон-Арык өрөөндөрүндө, Арпада 1000ден 3000 мге чейинки бийиктиктеги тоо кыркаларынын капталдарында да кездешет. Төмөнкү тоолуу аймактардын чөл өсүмдүктөрү көп жагынан Батыш Азиянын флористикалык элементтерине

окшош, ал эми жогорку бийиктиктердеги өсүмдүктөр монголдукуна, ал тургай тибеттикине окшошуп кетет.

Чөлдөр жайыт катары пайдаланылат, ал эми ал жакта өскөн өсүмдүктөртүн көпчүлүгү дары өсүмдүк катары колдонулат. Таралуу аймагы Кочкор, Жумгал, Соң-Көл кырка тоо этектери менен 2000-2300 м ашпаган майда чопо-шагылдуу жерлер.

2. Талаа тиби - 2000ден 3200мге чейинки абсолюттук бийиктикти камтыгакн, жогору өсүмдүк түрүнө караганда кеңири таралган. Жумгал, Арпа, Ак-Сай өрөөндөрүндө, Ат-Башы, Нарын-Тоо тоо кыркаларында жаан-чачындын саны 200-300 мм кем эмес жерлерде көп кездешет. Орто жана бийик тоолордун талаалары өсүмдүктөрдүн түрү жана курамы боюнча айырмаланат.

Жаратылыш чөйрөсүнүн ар түрдүүлүгүнө жана бийиктик зоналуулукка байланыштуу бул жерде ар кандай түрдөгү жаныбарлардын жашоосу үчүн ыңгайлуу шарттарды түзгөн. Жалпысынан Ички Теңир-Тоонун фаунасы түштүк палеоарктикалык зоогеографиялык аймактын Тоолуу-Азия губерниясынын Тянь-Шань субпровинциясына кирет. Аймакта канаттуулардын 230 түрү, сүт эмүүчүлөрдүн 60 түрү, балыктын 10 түрү, сойлоочулардын 10 түрү ж.б.

Ландшафт жаратылыш-рекреациялык ресурс катары.

Климаттын жалпы кургакчылыгы, ар кайсы жерде токойлор менен бадалдар кездешкенине карбастан, Ички Теңир тоодо жарым чөл жана талаа ландшафттарынын басымдуу болушуна шарт түзөт. Таштуу чөл ландшафттары Кочкордун төмөн жагында, Орто-Токойдун тегерегиндеги жылаңач тоолордо, таштак шиленди конустарда кездешет.

Ландшафттын дифференциациясынын татаалдыгы өнүгүү тарыхына, орографиялык түзүлүшүнө, гипометриялык абалына жана аймактын бийиктиктеринин чоң амплитудаларына байланыштуу. Ным алып жүрүүчү аба массаларына карата ар кандай абалга ээ болгон тоо кыркаларынын жана массивдердин капталдарында ар кандай шарттар түзүлүп, бийиктикке жараша өзгөрүп туруучу ландшафттардын түрлөрү пайда болот [3]. Жаратылыш комплекстериндеги меридиалдык айырмачылыктар да байкалат, бул атмосфералык циркуляциянын жергиликтүү өзгөчөлүктөрү менен байланышкан.

Бул аймактын климатынын катаалдыгы, топурак-өсүмдүктөрүнүн калыптанып келе жатышы азыркы ландшафтына зор таасирин тийгизет. Топурак кыртышы көбүнчө өтө жука, таштак. Өсүмдүктөрү негизинен аймактын түздүктүү бөлүгүн гана ээлейт, бирок түздүктөрдө да чөп өспөгөн шагыл таштуу жайылмалар, чополуу такырлар көп кездешет. Топурак-өсүмдүктөрүнүн бийиктик алкактуулугу анча даана байкалбайт, анткени бир түрдүү талаа ландшафттарында бийик тоолуу жана кургакчылыкка чыдамдуу формалары басымдуулук кылат. Анын үстүнө тоо капталдары айдөш түздүктүү мүнөздө болгондуктан, өрөөндөгү түздүктөргө акырындап өтөт; андан тышкары бийиктик алкактарынын инверсиясы да байкалат. Алсак, бир аз өңгүл дөңгүлдүү морена түздүктөрүндө (өрөөндөрдүн четки бөлүктөрүндө) кардын жакшы сакталганынан шалбаалуу талаа ландшафттары пайда болсо, андан бийигирээк жаткан жантайыңкы түздүктүү, бирок карын шамал учуруп кетүүчү тоо капталдарында талаа ландшафттары басымдуулук кылат. Жалпысынан бийик тоолуу сырт ландшафттары кеңири таралган. Тоолордун тескей капталдарындагы сырттын тегиз беттеринде, күнгөй капталдарында талаа ландшафттынан бир аз бийигирээк (3900–4000 мге чейин), айрым учурда тоо этектериндеги кар нымын жакшы сиңирген морена быткылдарында альп шалбаалуу талаасы жана чакан аянттарды ээлеген шалбаа өсүмдүктөрү өсөт. Алардын астында чым-көң сымал ным чымдуу альп топурактары өөрчүйт. Өсүмдүктөрдөн альп бетегеси басымдуулук кылат. Үзөңгү-Куушту курчаган тоолордо тик капталдуу беттер көп, анда майда таштуу эшилме топурактарда түп-түп болуп өскөн айгыр жыгар кездешет. Бул ландшафттардан жогору бийик тоолуу полигондук таштак тундра тоо кыркаларынын жапызыраак бөлүктөрүнө мүнөздүү. 4500 м бийиктиктен жогорку кар-мөңгүлүү нивалдык ландшафт өкүм сүрөт [2].

Пайдаланылган адабияттар:

1. Иссык-Куль- Нарын. Энциклопедия, ред. Борбугулов. М. – Фрунзе 1991.
2. Кадыркулов М.К. Кыргызстандын физикалык географиясы. – Бишкек, 2012.
3. Кускова А.С., Голубева В.Л., Одинцова Т.Н. Рекреационная география. – М., 2005.
4. Чонтоев Д.Т. Потенциал горного туризма в Кыргызстане. – Бишкек, 2003.

Рецензент: Акматов Р.Т. - география илимдеринин кандидаты, И.Арабаев атындагы КМУнун география, экология жана туризм факультетинин доценти